

НЕМОЋ РАЗОЧАРАНОГ УЧИТЕЉА

(о рецепцији последњег романа Бориса Натановича Стругацког)

Сажетак: *Бессильные мира сего* (*Немоћници овог света* – прев. Н. Б.) последњи је роман Бориса Натановича, једног од двојице браће Стругацки који су као аутори научне фантастике уживали култни статус у овом књижевном жанру током 60-их, 70-их и 80-их година XX века. Дело је написано у најбољем духу традиционалне школе научне фантастике браће Стругацки које одликује карактеристичан ауторски стил и оријентисаност на социјално-психолошку страну приповедања о необичном. У овом раду разматра се критичка рецепција овог романа у циљу истицања кључних карактеристика савременог књижевног процеса у области фантастике који је обележен потпуном доминацијом жанра *fantasy*. Да ли је књижевност са рационалном фантастичном претпоставком одиста изгубила своју читалачку публику и место у савременом књижевном поступку, или је реч о много дубљим променама у менталитету на руском језичком простору? На то питање на примеру романа *Бессильные мира сего* покушали су да пруже одговор неки од најпознатијих руских књижевних критичара данашњице, попут Романа Арбитмана, Андреја Немзера, Дмитрија Володихина, Александра Ројфеа и др. Поред мишљења истакнутих стручњака, у раду се наводе и нека наша запажања о овом, можда најсложенијем од свих романа који су изашли из пера Бориса Стругацког.

Кључне речи: Борис Стругацки, *Бессильные мира сего*, роман, научна фантастика, руска књижевна критика

Готово сваки разговор о стању савремене књижевности почиње или се завршава констатацијом о потпуној доминацији тржишно оријентисаног стваралаштва које је у протеклих неколико деценија довело до драстичног пада не само квалитета књижевних дела, већ и ауторитета људи који их стварају. Да ли због одсуства оне временске дистанце која је неопходна за правилно сагледавање савремене књижевности, или због информационог шума који нас свакодневно окружује и онемогућава нам да из тог мора информација извучемо суштину, углавном је веома тешко издвојити имена која су у наше време оставила значајан траг у области писане речи.

¹ nenad.blagojevic@filfak.ni.ac.rs

Захваљујући компјутеризацији и интернету наступила је епоха неограничене доступности информацијама која је за последицу имала преосмишљавање односа према оригиналности код писаца, те се у најаутентичнијем књижевном правцу последњих неколико деценија – у постмодернизму – она одбацује или постаје основа за иронију и сарказам заснован на цитатима или алузијама на раније текстове. Овакав приступ је логични след развоја књижевности у ситуацији када број писаца експоненцијално расте, док је свежих идеја све мање.

Зато је веома интересантан догађај у књижевном свету оглашавање истакнутих, остварених писаца који су у својим дугогодишњим каријерама били сведоци крупних политичких, друштвених и уметничких промена. Писац је, небитно да ли пише о прошлости, садашњости или будућности, увек на један или други начин сведок свог времена, и у његовом се стваралаштву одражавају проблеми које муче њему савремено друштво. Када за аутора књижевног дела имамо човека која се у свом стваралаштву хватао у коштац са кључним проблемима и совјетског и постсовјетског друштва, одмах се поставља питање компатибилности његових пређашњих ставова са савременим стањем друштва.

Такав је писац Борис Натанович, један од двојице чувене браће Стругацки који су оставили дубок траг у совјетској и светској књижевности, заправо толики, да се сматрају утемељивачима совјетске школе научне фантастике. При чему сам тај термин „школа“ одлично описује стваралаштво Бориса Стругацког, јер се он, поред писања у складу са методичким принципима социјално-психолошке прозе које је разрадио са својим братом Аркадијем, искрено посветио и раду са новим генерацијама младих писаца, подучавајући их у оквиру стваралачких и научно-популарних семинара о фантастици које је редовно организовао током последњих двадесетак година свог живота.

Тема „учитељства“ код браће Стругацки присутна је не само као део биографије, већ и као једна од централних тема њиховог стваралаштва. Тако су се они још од 60-их година прошлог века, од романа *Ружни лабудови*, *Повратак* и *Оптерећени злом*, у већој или мањој мери бавили проблемом односа ученика и учитеља. Филозофска усмереност ове теме огледа се пре свега у чињеници да је она потекла од другог питања које се може назвати суштинским за поетику браће Стругацки. Наиме, како је основни поступак сваког писца научне фантастике или фантастике уопште моделовање света (Ковтун, 2008: 17) другачијег од оног са којим се свакодневно сусрећемо, браћи Стругацки је тај свет послужио за анализу оног најзначајнијег од свих питања – којим путем да крене човечанство? Бавећи се овом темом у време и у држави у којој је људска судбина у великој мери зависила од званичне идеологије, стваралаштво браће Стругацки често је било предмет оштре дебате, критике и цензуре. Колико год да оптимистичке представе о срећном друштву будућности и о непрекидном развоју и напретку човечанства које су браћа Стругацки искрено прижељкивали данас изгледа као нешто смешно и превазиђено, ипак се у њиховим делима искристализовала једна кључна мисао, вечито актуелна и преко потребна у данашње време. Према тој мисли, у основи друштвеног, технолошког, по-

литичког и сваког другог развоја човечанства увек мора бити васпитан човек (Скаландис, 2008: 49), какав год да је идеолошки систем у питању. Тиме се и тема улоге учитеља, онога ко васпитава и образује, природно надовезала на ову њихову кључну мисао.

У свом последњем роману *Немоћници овог света*, Борис Стругацки се поново враћа овој теми, но са сасвим другачије позиције. У роману се приповеда о групи необичних људи који су захваљујући експериментима у совјетско доба стекли посебне моћи које су привукле пажњу криминално-политичке спреге, оличене у лику Ајатоле, која жели да искористи те моћи за победу њиховог кандидата Имјарека на изборима за губернатора. Иако радња на први поглед делује као јефтини политички трилер са примесама фантастике, Борис Стругацком је по ко зна који пут пошло за руком да безброј пута поновљену тему искористи за дубоку филозофску и социјално-психолошку анализу историјског тренутка у којем се Русија нашла. Овај метод ослањања на широко познат и веома често коришћен сиже да би се преко њега пласирала релативно нова и свежа идеја готово да је постао заштитни знак браће Стругацки² којим су се они користили практично од почетка свог стваралаштва.

Као што је то случај и са другим њиховим делима, нагласак се ставља на људску судбину. Сваки од чланова групе тих изузетно надарених људи одликује се неком од способности које их чине другачијим од осталих људи. Тако је, на пример, Вадим Данилович Христоворов надарен могућношћу да види „народну вољу“ и да је усмерава према свом нахођењу, Јуриј Георгијевич Костомаров може да, попут полиграфа, са стопроцентном прецизношћу одреди да ли његов саговорник говори истину или не, док Роберта Валентиновича Пачулина одликује могућност апсолутног памћења. Лик Тенгиза поседује моћ да хипнотише и управља човеком, Андреј Јурјевич Бељуњин уме да и у најтежим животним ситуацијама увек бира исправан пут, услед чега је лишен страха, док Богдан Благоносац има способност да излечи сваког човека. Још неки од ликова у роману су и Матвеј Аронович Вул, велики математичар, Костја господар мува који може да управља разним инсектима, Григориј Петелин који убија снагом своје мржње, и други.

Сви ови ликови повезани су једним централним, могло би се рећи, главним ликом, Стеном Аркадјевичем Агреом, у коме су оличене све црте великог учитеља, и чији и сам надимак – сенсеи – на јапанском има исто значење. Оваква карактеризација нас у великој мери подсећа на многобројне савремене стрипове и филмове по њиховим мотивима, у којима је у основи радње лик обдарен натчовечанским моћима. Борис Стругацки се уистину ослонио на овај изузетно популарни жанр, али је у процесу писања свог романа искористио исти онај чувени принцип стваралаштва браће Стругацки – изменио је његов првобитни смисао, прилагодивши га потребама сопствене идеје приповедања. За разлику од разних Кларк Кентова, Брус Вејнова и осталих, суперхероји Бо-

² Стругацки Борис, *Комментарии к пройденному (журнальный вариант)*, на интернет страници: <http://lib.ru/STRUGACKIE/comments.txt>.

рису Стругацког су у историјском процесу гурнути на маргине друштва, трошећи своје моћи на бесмислене послове који им омогућавају пуко материјално преживљавање. Тако у роману *Немоћници овог света* контролор народне воље ради као астроном, човек-полиграф обавља дужност помоћника приватног детектива, велики математичар постаје велики дисидент, господар инсеката управља фирмом за дезинсекцију, свемоћни исцелитељ обавља посао књиговође у кондиторској компанији, итд. Сам сенсеи Агре који је међу првима био подвргнут експериментима у Стаљиново време, одликује се такозваним „успореним старењем“, као и способношћу да у деци препозна посебне таленте и да их научи како да се њима користе.

Сама композициона структура романа састављена је од више испреплетаних сижеа и уметнутих епизода, те она још више доприноси општем закључку о сложености дела. Честа промена функције наратора, велики број дијалога и монолога, борба идеја и занимљива динамична радња сведоче о огромном искуству писца, захваљујући којем он и у својим позним годинама остаје далеко испред својих „ученика“, представника савремене руске прозе, нарочито у области фантастике. То се нарочито види на примеру хронотопа и карактеризације говором у роману: код Бориса Стругацког су они вешто укључени у ток радње, симболично изражавајући и допуњавајући основну идеју дела. Тако се сликом суморног Санкт Петербурга у децембру где се одвија највећи део радње сликовито изражава забринутост коју на крају романа лик „учитеља“ Агреа понавља три пута – „Нема више времена. Времена апсолутно више нема“ (Стругацки СД, 2003: 274). Последњи месец у години, крај једног циклуса, уједно је и последња прилика да одлазећа генерација учини нешто за надолazeћу којој припада следећи циклус. Сам град Санкт Петербург, као место у којем су се одвајкада у Русији спајале све крајности тог друштва, обједињује у једном простору и оно најбоље, и оно најгоре што је поникло у једној генерацији: и интелигенцију, и бандите, и васпитане људе, и оне који су одбацили морал као сувишну категорију у савременом свету. Све ликове присутне у роману карактерише одговарајући стил изражавања и понашања који не само да разоткрива психологију њихових личности, већ служи и као аутентична слика постсовјетског друштва. Уопште је овакав стил приповедања одувек био јача страна прозе браће Стругацки, а Борис је у овом роману показао такву способност да се користи савременим сленгом, на каквој би му могли позавидети и много млађи писци.

Упркос очигледној ауторској намери да на овај начин „врати у живот“ фантареализам, како се обично назива жанр у којем су стварали браћа Стругацки, критичари су управо у том његовом карактеристичном приступу нашли и највећу замерку роману. Занимљиво је да негативна оцена романа долази из два дијаметрално супротна тора, притом оба радикална у свом схватању савременог књижевног процеса: са једне стране, неореалисти одбацују само стваралаштво Стругацких, сматрајући их остатком прошлих времена које нема места у, према њиховим очекивањима, великом повратку реализма, док сам роман

они тумаче као одраз носталгије; с друге стране, ватрени љубитељи фантастике, чије је мисаоне процесе већ одавно угушила поплава масовне комерцијалне књижевности, такође сматрају последњи роман Стругацког неуспешним покушајем услед његовог претераног и непотребног ослањања на описивање реалне свакодневице. Након упознавања са поменутиим књижевнокритичким радовима, не можемо да се не сложимо са Стругацкима када су истицали да књижевност и језик разоткривају своје највеће могућности када се ослободе стега формализма и граде на неспутаном мешању жанрова.

Појаву романа *Немоћници овог света* нису испратили само љубитељи научне фантастике, већ и највећи део савремене руске књижевне критике. Огромно интересовање критичара је у првом реду изазвала чињеница да се оглашава писац који је још за живота себи обезбедио статус једног од најзначајнијих руских писаца друге половине XX века, као и епитет „патријарха совјетске фантастике“. Критичарима који су добро познавали стваралаштво браће Стругацки такође је било и интересантно како Борис, после романтичарског заноса 60-их, и крајњег разочарања током 70-их и 80-их, доживљава актуелни историјски процес у земљи, и како у свом делу оцењује промене које су наступиле. Трећи фактор који је утицао на високу заинтересованост књижевне критике био би својеврсни сукоб генерација, где се указала прилика да се „укрсте пера“ савремених руских аутора са писцем који се сматра једним од последњих класика руске књижевности XX века. Четврти, и не мање битан разлог за широко интересовање стручне читалачке публике, представљао је ретку могућност да се стави на проверу жанр социјално-психолошке прозе у условима савременог књижевног процеса који је обликован под јаким утицајем тржишта и представе да таква књижевност данас нема своју публику.

Према општем закључку најширег круга критичара и читалаца, Борис Стругацки је написао дубоко и вишеслојно дело које захтева пажљиво читање и вишеструко ишчитавање. Зато су и у циљу разматрања свих аспеката романа *Немоћници овог света* сазвани округли столови и организоване дискусије, у чијем је раду учешће узео и један од познатијих руских књижевних критичара данашњице, Роман Емиљевич Арбитман. Арбитман доводи последњи роман Стругацког у везу са методичким семинарима за младе писце које је Борис организовао како би препознао таленте и усмерио их на прави пут. Аутобиографске црте су очигледне у главном јунаку, док се сам роман тумачи као одраз разочарања аутора у даљи развој тих младих снага које су се под утицајем савремених друштвено-политичких односа претвориле у политологе, књижевне чиновнике, или су почели да се баве бизнисом, док су они који су остали на књижевном пољу свели своју делатност на производњу текста који има добар промет на тржишту. Р. Арбитман каже: „Борис Стругацки је написао веома тужан роман. Гомила опчињавајућих фантастичних микросижеа (у том погледу је текст и помало презасићен) не могу да заклоне главну, муком достигнуту мисао писца. Према Витицком [псеудоним Б. Стругацког – Н. Б.], обавеза правог Учитеља је да читав живот држи ученике у свом видном пољу и да чува у себи

оптимизам, чак и када види шта је настало од већине питомца. Другог излаза нема. Морају се упорно подизати нови, док има времена. Док постоји још и кап наде“ (Арбитман, 2003: 116).

Друго значајно име из света књижевне критике, Андреј Немзер, препознаје у роману *Немоћници овог света* све црте карактеристичног стваралаштва браће Стругацки. Тако поред основног култа другарства и учеништва Немзер наводи и парадоксални сиже, уморну мудрост, енергичне дијалоге, провокативне сижејно-смисаоне лакуне које мора да попуни пажљиви читалац, игру случајности итд., то јест, све оно што је постојало и у ранијим делима браће. Занимљиво је да Немзер, за разлику од свог колеге Арбитмана, сматра да роман није ускраћен за хумор и да се под маском опште разочараности и песимизма крије дискретни, али непоколебљиви оптимизам аутора. Објашњавајући овај моменат, Немзер нам скреће пажњу да „Борис Стругацки веома добро познаје ограничености човека и ђудљивост историјских процеса да би прихватио тако многим обожавању (и тако јефтину) тезу о потпуној немоћи личности и тоталној бесмислености историје“ и закључује како је код Бориса „искрена и стваралачка љубав према будућности неодољива од наде да ће се ружни пачићи претворити у беле лабудове“ (Немзер, 2003). У корист ове Немзерове тврдње о дискретној оптимистичкој поруци романа сведочи и интервју самог аутора који се у чланку такође разматра.

И Дмитриј Михајлович Володихин се придржава сличног става, сматрајући да оптимизам аутора *Немоћника овог света* треба дешифровати као искрену увереност присталице западњаштва у светлу будућност земље (Володихин, 2003: 118). Володихин упућује на роман *Похлепне ствари века* (рус. *Хищные вещи века*), који су браћа Стругацки написали још 1964. године, као на пророчанство модела потрошачког друштва који је постепено почео да се развија у Русији почетком XXI века. Такво друштво захтева нови тип човека, на основу чега Володихин закључује да се у роману *Немоћници овог света* даје рецепт за припрему таквих људи. Због тога се и животни порази читаве једне генерације талената не схватају трагично, јер су они образовани и васпитани у неком другом времену, и као такви су остали немоћни да се прилагоде савремености. Зато се и главном лику романа, учитељу Агреу, тако жури, јер је он схватио да мора да припреми терен за надолazeћу генерацију. Пре или касније, та надолazeћа снага ће морати да прихвати исте оне принципе васпитања издржљивог, часног и вредног човека слободног ума који су важили и за све претходне генерације. Тиме роман добија поменути оптимистички тон, и поново се наглашава једно од чувених питања браће Стругацки – проблем васпитаног човека као градивни елеменат сваког друштва, без обзира на његову идеологију.

Руски филозоф, публициста и новинар Константин Анатољевич Крилов иступа са нешто другачијим мишљењем. Високо оцењујући последњи роман Бориса Стругацког, Крилов га тумачи преко филозофије коју проповеда главни лик романа. По мишљењу Крилова, у учитељу Агреу рефлектује се проsvетитељска утопија XIX века и маштања о старом совјетском „Васпитаном

Човеку“. Остварењу овог идеала које мрско човечанство никако не може да достигне смета управо тај „’штетни невоспитани мајмун’ унутар човека, његово ниже животињско начело“ (Крылов, 2003: 119). Посебну пажњу Крилов скреће на колективну издају отаџбине коју је извршила интелигенција тако што се или приклонила новом поретку, или је избегла да преузме одговорност за будућност земље. Тај моменат у роману баца сасвим ново светло на проблем односа учитеља и ученика, на смену генерација и развој новог модела постсо-вјетског друштва у Русији, у којем стваралачка интелигенција више не утиче на обликовање колективне свести како је то било у време Достојевског, Толстоја и Чехова.

Недавно преминули критичар и преводилац научне фантастике Александар Ројфе оставио је дубоку анализу романа Бориса Стругацког, у којој се старао да разграничи саставне елементе овог вишеслојног дела, узимајући притом у обзир амбивалентни карактер свог пређашњег стваралаштва браће Стругацки (Ројфе, 2003: 120). Ројфе је закључио да и у *Немоћницима овог света* про-вејава свеprisутна тема моралног распада, бесмислености и ужаса савременог света која се у популарној култури манифестује у облику доминације књига и филмова на тему свеопште катастрофе. Међутим, поглед на свет и аутора, и главног јунака, одликује не линијско, већ циклично мишљење, услед чега је актуелни песимизам избалансиран оптимистичком вером у бољу сутрашњицу која неминовно долази на смену декадентном периоду. Зато Ројфе, ширећи причу о таквом виђењу света, наводи и учења средњовековних јеретика Катара који су свет сматрали производом ђавола који је требало порицати. Тиме се још једном потврђује заблуда једностраног сагледавања стварности, услед којег се она поима као најгора од свих светова.

Ројфе назива последњи роман Бориса Стругацког „најзначајнијим до-гађајем у руској књижевности последњих година“ (Ројфе, 2003: 121), напомињући да би било сувише скромно да се тај значај односи само на жанр фантастике. Критичар посебну пажњу удељује чувеном стилу, методи рада и посвећености писца старе школе, помињући како „ово дело одушевљава својом књижевном обрадом која је толико филигранска, колико то може да оствари аутор са великим искуством током неколико година напорног рада“ (Ројфе, 2003: 121). Покушавајући да укратко резимира своје утиске о роману Стругацког, Ројфе истиче да је у питању „веома искрени текст који је проициљив и немилосрдан у погледу односа према самом себи и својим ближњим, пун горких признања и мучних откровења“ (Ројфе, 2003: 121). У својој анализи Ројфе избегава да наведе неко суштинско тумачење романа, јер сматра да је „величина пишевог талента таква да роман живи по својим унутрашњим законима који остављају простор за различите интерпретације“ (Ројфе, 2003: 122).

Појава романа *Немоћници овог света* изазвала је жустру полемику у књижевним часописима, алманасима, чак и у дневној штампи. Из многобројних чланака мање познатих критичара и љубитеља фантастике издвојили смо неколико радова који су привукли пажњу стручне јавности, те их овде разматрамо.

Крајње интересно тумачење објавио је Владимир Баранов у књижевном алманаху „Лабуд“: у питању је опширна анализа сижејне и идејне усмерености романа (Баранов, 2003). Баранов дефинише *Немоћнике овог света* као пребацивање на језик трилера вечитих питања која нису била нова ни у библијско време. У свом чланку он издваја друштвено-политички контекст романа као кључну идејну поруку Бориса Стругацког коју објашњава на следећи начин: „Испоставља се да су чак и ’људи реалности’ са њиховим бескрајним прагматизмом, пузајућим емпиризмом, индиферентношћу и претераном нарцисоидношћу способни да дођу до идеје управљања будућим временом. И потом се одједном испоставља да је сва њихова реалност и снага, све њихове ’утоке’, ’ципови’ и ’мерцедеси’, подигнути носеви и обријане главе, да све то пред лицем Вечности испада исто таква глупост, као и комунистичка бајка о будућности. Управо се та немоћ бандитске власти и постулира у наслову романа. Тим постулатом као да се изоставља очигледна идеја да се не само свет нељудских илузија недавне комунистичке прошлости, већ и савремена срамна и животињска организација света исто тако лоше екстраполира у будућност“ (Баранов, 2003).

Баранов даје у својој анализи врло интересантну поделу ликова на популацију грабљиваца, и популацију жртава, убрајајући у прве криминалну власт у Русији, и исто тако криминални, услед недостатка другог, бизнис, док њиховим жртвама сматра носиоце разумног начела који су, према законима жанра ирационални, разједињени и безнадежно идеалистични. Описујући зло начело које собом носе грабљивци, критичар напомиње на зло као такво не интересује писца, и да је зато оно заступљено метафоричним, инферналним и савршено условним фигурама. Њихова индивидуалност је апсолутно неприципијелна, док је сама чињеница њиховог постојања неизбежна. Другим речима, зло се, према Стругацком, не може казнити и не може се искоренити, оно настаје ни из чега и слободно, без икаквих напора и губитака, прелази из једног облика у други. Тако роман постаје готово математички модел – закључује Баранов – и додаје да је реч о теми коју су браћа Стругацки већ одавно обрадили, и која се заснива на схватању о истовременој антропоморфности и хомеостатичности структуре света која услед тога реагује на игре Разума тиме што одбацује покушаје појединачног човека да наруши глобалну равнотежу. Зато се и бинарни модел *грабљивци – жртве* претвара у троделни *суперграбљивац – грабљивци – жртве*, где новоформирани елеменат суперграбљиваца уноси равнотежу у систем не да би заштитио жртве, него да би се обрачунао са другим грабљивцима. Тако на крају романа лик Ајатоле, који представља симболичко оличење бандитског Петербурга, неочекивано добија своју конструктивну улогу у изградњи нове будућности и превазилажењу безизлазне ситуације у којој се читаво руско друштво обрело на почетку XXI века.

А како је, на крају крајева, сам Борис Стругацки видео свој роман? У интервјуу аутора романа новинама „Комсомољска правда“ он истиче како му је било „неподношљиво тешко“ да пише свој роман без брата Аркадија. На

инсистирања књижевне критике да су *Немоћници овог света* поновна обрада старе теме „васпитаног човека“, Борис одговара да су „јунаци његове књиге обични људи, који нису ништа гори и ништа бољи од многих других“ (Стругацки, КП, 2003), и појашњава да пропадање талената „није толико њихова кривица, колико несрећа“. Стругацки напомиње да је „свиња живота похлепна и равнодушна“ и да њој „уопште није потребна појава васпитаног човека“ (Стругацки, СД, 2003: 250). Дискутабилни ставови критике о теми романа додатно продубљује одзив писца о свеприсутном осећају краха цивилизације и нестанка човечанства о којем се много говори у последње време, тако да се и само последње дело Бориса схватало у том контексту. Писац одговара:

„О краху цивилизације и нестанку човечанства прича се већ одавно. Међу првима је о томе почео да говори, колико ми је познато, аутор Апокалипсе. Али ипак ништа, живимо – некад боље, некад лошије, час у страху Божјем, час мање-више слободно, али увек са надом у бољу будућност. Зато имам свих основа да сматрам да ће све бити исто тако и у наредних пар векова. Човечанство је ђаволски стабилан систем, и биће потребни уистину ђаволски (или божански) напори да би се он коначно срушио“ (Стругацки, КП, 2003).

Из претходног цитата може се закључити да аутора не мучи толико проблем депресије и разочараности у савремени свет и модел његове организације, колико питање будућег развоја човечанства. И то је сасвим у духу стваралаштва браће Стругацки. Они се у књижевности никада нису бавили темама које су имале свега забавни карактер, и био им је изузетно важан позитиван утицај који су могли да остваре на своје читаоце. У томе је и одгонетка и њихове теме учитељства, и овог романа.

На основу свега наведеног, може се рећи да је идеја романа *Немоћници овог света* релативно јасна: аутор као да је имао за циљ да овим делом подвуче црту и анализира сав свој досадашњи рад у светлу нових историјских промена које су наступиле у Русији, и да упркос свим тим променама још једном истакне значај васпитаног човека, ослобођеног „свог унутрашњег мајмуна“. Без обзира на песимистички тон и одсуство хумора које је увек пратило најпознатија дела Стругацких, Борис ипак остаје доследан у својој непоколебљивој вери у светлу будућност човечанства. Подела света на бескрупулозне моћнике и на талентоване и немоћне јесте одлика нашег времена, али само епизодна, после које мора да наступи време просвећених људи високог морала који ће увести човечанство у нови циклус његовог постојања.

Литература

- Арбитман 2003: Арбитман, Роман. „Страсти мира сего. Часть I. Насилье, бессилье и надежда.“ *Звездная дорога* № 6'03 (јун 2003): стр. 116.
- Баранов 2003: Баранов, Владимир. „Будущего не будет.“ *Лебедь* № 336, 10.08.2003: на интернет страници <http://lebed.com/2003/art3449.htm>.

- Володихин 2003: Володихин, Дмитрий. „Страсти мира сего. Часть II. Чтоб новый век начать...“ *Звездная дорога* № 6'03 (јун 2003): стр. 118.
- Ковтун 2008: Ковтун Е. Н. *Художественный вымысел в литературе XX века*. Москва: Высшая школа, 2008.
- Крылов 2003: Крылов, Константин. „Проклятая свинья жизни.“ *Консерватор*. Цитат је преузет из „Страсти мира сего.“ *Звездная дорога* № 6'03 (јун 2003): стр. 119.
- Немзер 2003: Немзер, Андрей. „Все проще.“ *Время новостей* 25.04.2003: на интернет страници <http://www.vremya.ru/2003/75/10/35448.html>.
- Ройфе 2003: Ройфе, Александр. „Страсти мира сего. Часть III. ЧП на фабрике добра.“ *Звездная дорога* № 6'03 (јун 2003): стр. 120–122.
- Скаландис 2008: Скаландис Ант. *Братья Стругацкие*. Москва: АСТ, 2008.
- Стругацки, СД 2003: Стругацкий А. Н., Стругацкий Б. Н. *Собрание сочинений*. В 11 т. Т. 12, дополнительный. Донецк: „Издательство Сталкер“, 2003.
- Стругацки, КП 2003: Стругацкий Борис, „Свинья жизни прожорлива и равнодушна“ *Комсомольская правда* 01.07.2003: на интернет адреси <http://www.kp.ru/daily/23062/4693/>.

Ненад Д. Благович

БЕССИЛИЕ РАЗОЧАРОВАННОГО УЧИТЕЛЯ (о восприятии последнего романа Бориса Натановича Стругацкого)

Резюме: *Бессильные мира сего* является последним романом Бориса Натановича, одного из братьев Стругацких, которые пользовались культовым статусом как авторы научной фантастики в этом литературном жанре в течение 60-х, 70-х и 80-х гг. XX века. Это произведение написано в лучшем духе традиционной школы научной фантастики братьев Стругацких, которую характеризует отличительный стиль и ориентация на социальную и психологическую сторону повествования о необычном. В настоящей статье обсуждается критическое восприятие этого романа, с целью выделения ключевых особенностей современного литературного процесса в области фантастической литературы, в которой отмечается полное господство жанра фэнтези. Потеряла ли на самом деле фантастика с рациональным предположением свою читательскую аудиторию и место в современном литературном процессе, или речь идет о гораздо более глубоком процессе изменения ментальности в русскоязычном мире? На этот вопрос на примере романа *Бессильные мира сего* попытались ответить некоторые из самых известных русских литературных критиков нашего времени, такие как Роман Арбитман, Андрей Немзер, Дмитрий Володихин, Александр Ройфе и др. Кроме мнений авторитетных специалистов, в документе предлагаются и некоторые из наших наблюдений об этом, пожалуй, самом сложном из всех романов, вышедших из-под пера Бориса Стругацкого.